

ANALIZA TRANZICIONIH IZAZOVA U OPŠTINI PLJEVLJA

Autor: Danilo Barjaktarević
jul 2024.

SADRŽAJ

UVOD	2
1. KONCEPT PRAVEDNE TRANZICIJE I POLITIČKE OBAVEZE	4
2. CILJEVI I OBAVEZE U OKVIRU MEĐUNARODNE I EVROPSKE KLIMATSKE POLITIKE	6
3. PREGLED TRENUTNE ENERGETSKE SITUACIJE U CRNOJ GORI.....	9
4. PROFIL OPŠTINE PLJEVLJA I ZNAČAJ RUDNIKA UGLJA I TE PLJEVLJA	12
5. IZAZOVI PRAVEDNE TRANZICIJE.....	14
5.1. EKONOMSKI IZAZOVI.....	14
5.2. SOCIJALNI IZAZOVI	21
5.3. POLITIČKI OTPOR PROMJENAMA	24
5.4. FINANSIJSKI IZAZOVI	24
6. IZRADA PLANA PRAVEDNE TRANZICIJE U CRNOJ GORI.....	26
6.1. VODIČ ZA TRANSPARENTAN I PARTICIPATIVAN ODABIR PROJEKATA U OKVIRU PRIPREME PLANA PRAVEDNE TRANZICIJE	29
6.2. STUDIJA SLUČAJA - PLAN PRAVEDNE TRANZICIJE SLOVAČKA	30
7. ZAKLJUČCI.....	35
8. IZVORI I LITERATURA	37

UVOD

Klimatske promjene predstavljaju rastući izazov i sveukupni klimatski uslovi se nepovratno mijenjaju i negativno utiču na sigurnost, zdravlje, standard i kvalitet života ljudi u čitavom svijetu. Regioni Mediterana i jugoistočne Evrope, kojima pripada Crna Gora, su među najosjetljivijim regionima koji su izuzetno pogođeni ovim promjenama. Štete sve učestalijih ekstremnih vremenskih prilika tokom prethodne decenije u Crnoj Gori najvidnije su u pogledu šteta na infrastrukturi, poljoprivrednom zemljištu i gazdinstvima, šumskim ekosistemima, obalnom pojasu, turizmu i privredi.

Crna Gora se, kao članica UN, ratifikacijom Pariskog sporazuma obavezala da će se pridružiti međunarodnoj zajednici sa ciljem smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte (u daljem tekstu: GHG). Pored toga, kao potpisnica Ugovora o Energetskoj zajednici¹ (u daljem tekstu: EnC) i kandidat za članstvo u Evropskoj Uniji (u daljem tekstu: EU), Crna Gora se obavezala da će ispuniti ciljeve EnC i EU u oblastima obnovljivih izvora energije (u daljem tekstu: OIE), energetske efikasnosti i smanjenja emisije GHG.

Da bi ispunila ove obaveze i ostvarila postavljene ciljeve, Crna Gora mora uskladiti i koordinisati svoju energetska i klimatska politiku. Integrisanje pitanja životne sredine i klimatskih promjena u ambiciozne razvojne i energetske politike i strategije jedan je od najvećih izazova zemlje u pridruživanju EU.

Zabrinutost za energetska bezbjednost može dovesti do otpora protiv naglih mjera dekarbonizacije, pošto proizvodnja električne energije iz uglja doprinosi lokalnom zapošljavanju, lokalnoj ekonomiji i sigurnosti u snabdijevanju energijom širom regiona Zapadnog Balkana.

Pitanje dekarbonizacije proizvodnog miksa u Crnoj Gori je od izuzetnog značaja pored samog energetskog sektora i za ekonomiju čitave države. Većina zainteresovane javnosti je saglasna da je tranziciju energetskog sektora neophodno sprovesti, sa dekarbonizacijom kao krajnjim ciljem tranzicije.

Međutim, sredstva i metode kojim se želi postići dekarbonizacija elektroenergetskog sektora, kao i ključno pitanje gašenja Termoelektrane Pljevlja (u daljem tekstu TEP) su i dalje polarizujuća tema u Crnoj Gori. Nadležne institucije još uvijek nijesu odredile datum gašenja TEP-a, dok se od strane pojedinih predstavnika zainteresovanih strana insistira na nastavku rada TEP-a, sa ugljem kao primarnim energentom do 2050. godine.

Na kraju, pitanje finansiranja i uticaja same dekarbonizacije na crnogorsko društvo, a posebno na region uglja Pljevlja, odnosno pravednosti same energetske tranzicije je krucijalno za uspješnu dekarbonizaciju crnogorskog elektroenergetskog sistema i ekonomije u cjelini. Ako se tranzicija započne na vrijeme, kako bi se spriječili katastrofalni efekti klimatskih promjena, region uglja Pljevlja će doživjeti značajne promjene. Ove

¹ <https://www.energy-community.org/legal/treaty.html>

promjene ne moraju nužno biti bolne, pravedna tranzicija bi trebalo biti takva da se tokom ovog procesa stvaraju kvalitetna radna mjesta, koja će zamijeniti postojeća, gdje su svi akteri uključeni kako bi bili sigurni da niko nije ostao zanemaren, gdje se životna sredina rekultiviše, što je više moguće, gdje se njeguje lokalna kultura i tamo gdje će biti zadovoljena socijalna pravda.

1. KONCEPT PRAVEDNE TRANZICIJE I POLITIČKE OBAVEZE

Pravedna tranzicija se odnosi na sagledavanje složenosti neophodne tranzicije ka klimatski neutralnoj i klimatski otpornoj ekonomiji, naglašavajući potrebe u ovoj oblasti javne politike, sa ciljem da se maksimalno povećaju koristi, a na minimum svedu socio-ekonomski rizici u procesu transformacije. Brzina pravedne tranzicije mora biti u skladu sa međunarodnim i evropskim ciljevima i obavezama klimatske politike, kao što je Pariski sporazum (Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)) ili Evropski zeleni dogovor, kako bi se osiguralo da su klimatske politike dovoljno ambiciozne da zaštite zajednice kako na nacionalnom, tako i na globalnom nivou.

Koncept pravedne tranzicije prvi su definisali sindikati u Sjevernoj Americi kako bi pružili okvir za rasprave o potrebnim društvenim i ekonomskim intervencijama kako bi se radnicima osigurala radna mjesta i sredstva za život u prelasku s visokokarbonske na niskokarbonske i klimatski otporne ekonomije.

Međunarodna organizacija rada (ILO) je 2015. godine donijela "Smjernice za pravednu tranziciju ka ekološki održivim ekonomijama i društvima za sve"². Te smjernice uključuju sljedeće principe:

- a) Snažan društveni konsenzus o cilju i putevima održivosti, uključujući konsultacije i saradnju sa različitim zainteresovanim stranama;
- b) Javne politike treba da poštuju, promovišu i ostvaruju osnovne principe i prava na radu.
- c) Javne politike i programi treba da uzmu u obzir jaku rodnu dimenziju, te treba razmotriti posebne rodne politike kako bi se promovisali pravični ishodi.
- d) Koherentne politike u okviru ekonomskih, ekoloških, društvenih, obrazovnih i resora zapošljavanja. Te politike takođe treba da se fokusiraju na stvaranje dostojanstvenijih radnih mjesta, uključujući: predviđanje uticaja na zapošljavanje; adekvatnu i održivu socijalnu zaštitu u slučaju gubitka posla i raseljavanja; dokvalifikaciju i socijalni dijalog;
- e) Javne politike i programi moraju biti osmišljeni u skladu sa specifičnim okolnostima u odnosnim zemljama, uključujući njihovu fazu razvoja, grane privrede, te vrste i veličine preduzeća.

Na Međunarodnoj konferenciji rada (ICL), generalnoj konferenciji ILO-a, na 111. zasijedanju održanom u Ženevi u junu 2023. godine, ponovljeno je da je „hitna akcija za unapređenje pravedne tranzicije imperativ za postizanje socijalne pravde, dostojanstven rad i iskorjenjivanje siromaštva, te za rješavanje pitanja životne sredine i klimatskih promjena. Budućnost ekonomija, društava, radnih mjesta i sredstava za život su dovedene u pitanje jer zavise od ekosistema i prirodnih okruženja naše planete. Neuspjeh u rješavanju pitanja

² https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf

životne sredine i klimatskih promjena ugroziće dobrobit ljudi i cijeli život na Zemlji, napredak ka postizanju ciljeva održivog razvoja, implementaciju Pariskog sporazuma, te će dodatno pogoršati rodne i druge oblike nejednakosti i isključenosti.³

Pravedna tranzicija je takođe prepoznata u procesu u okviru konvencije UNFCCC 4 i Pariskom sporazumu kao ključna komponenta za lokalne tranzicije i restrukturiranje sektora realne ekonomije. Pariskim sporazumom se iznosi teza da je važno „uzimanje u obzir imperativa pravedne tranzicije radne snage i stvaranja dostojanstvenog rada i kvalitetnih radnih mjesta u skladu sa nacionalno definisanim razvojnim prioritetima“⁵.

Evropski zeleni dogovor – nova strategija rasta za Evropu predstavljena u decembru 2019. godine koja takođe ima za cilj karbonsku neutralnost do 2050. godine – predstavlja pravednu tranziciju kao centralni element industrijske, energetske i klimatske politike EU. Evropska komisija naglašava potrebu da tranzicija na ekonomiju sa neto nultom emisijom ugljenika bude „pravedna i inkluzivna“, kako bi „ljudi bili na prvom mjestu i kako bi se obratila pažnja na regione, industrije i radnike koji će se suočiti s najvećim izazovima“⁶.

Pravedna i društveno pravična tranzicija je takođe kamen temeljac EU paketa „Spremni za 55“ ispunjavanju klimatskog cilja EU do 2030. na putu klimatske neutralnosti, koji je objavljen 2021. godine. Karakteriše ga „pristup cjelokupne ekonomije“ za pravednu, konkurentnu i zelenu tranziciju.⁷ Režim finansiranja EU koji je dostupan za podršku pravednoj tranziciji uključuje, između ostalog, mehanizam pravedne tranzicije (JMT).

Pravedna tranzicija je koncept koji se sve više prepoznaje kao ključni element globalnih napora u borbi protiv klimatskih promjena i promovisanja održivog razvoja. Ovaj koncept proizilazi iz prepoznavanja da ekološke promjene, uključujući i prelazak na čistiju, obnovljivu energiju, imaju duboke socijalne i ekonomske posljedice. U srcu pravedne tranzicije leži ideja da promjene u energetske sektoru i širem ekološkom kontekstu treba da budu pravične i inkluzivne, osiguravajući da niko nije ostavljen po strani i da se štite prava i sredstva za život radnika, zajednica i drugih zainteresovanih strana.

Koncept pravedne tranzicije se tijesno povezuje sa klimatskim politikama. Kako se svijet suočava sa neophodnošću smanjenja emisija stakleničkih gasova i ograničavanja globalnog zagrijavanja, postaje jasno da je potrebno prestrukturiranje ekonomija i energetske sistema. Međutim, ovo prestrukturiranje nosi sa sobom rizik od ekonomskih i socijalnih nejednakosti, posebno u regijama koje su tradicionalno zavisile od industrija fosilnih goriva. Pravedna

³ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_886647.pdf

⁴ UNFCCC, Pravedna tranzicija radne snage i stvaranje dostojanstvenog rada i kvalitetnih radnih mjesta, Tehnički dokument, <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Just%20transition.pdf>

⁵ Ujedinjene nacije (2015.) Pariski sporazum, https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

⁶ Evropska komisija (2019.) Evropski zeleni dogovor, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF

⁷ Evropska komisija (2021.) “Spremni za 55”: ispunjavanje klimatskog cilja EU do 2030. na putu klimatske neutralnosti, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0550&from=EN>

tranzicija teži da adresira ove izazove, obezbjeđujući da prelazak na čistu energiju bude i socijalno održiv.

Energetska tranzicija, kao dio ovog procesa, podrazumijeva prelazak sa fosilnih goriva na obnovljive izvore energije. Ovaj prelazak je ključan za smanjenje emisija stakleničkih gasova i postizanje ciljeva Pariškog sporazuma. Međutim, energetska tranzicija ne utiče samo na okolinu; ona takođe ima značajne ekonomske, socijalne i političke implikacije. Pravedna tranzicija priznaje ove složenosti i teži da osigura da promjene budu pravične i inkluzivne, sa posebnim fokusom na zaštitu onih koji su najviše pogođeni promjenama.

Kroz pravednu tranziciju, cilj je da se postigne ravnoteža između ekoloških ciljeva i socijalnih potreba, osiguravajući da se prava radnika i zajednica uzimaju u obzir u procesu tranzicije. To uključuje strategije kao što su prekvalifikacija radnika, podrška zajednicama koje su zavisne od fosilnih goriva, i razvoj politika koje podstiču održiv ekonomski rast koji je u skladu sa ekološkim ciljevima.

U Crnoj Gori, kao i u ostalim zemljama regiona, pravedna tranzicija ima poseban značaj zbog zavisnosti energetskog sektora od fosilnih goriva, posebno uglja, i potrebe za diversifikacijom energetskih izvora. Crna Gora se suočava s izazovom transformacije svoje energetske infrastrukture i ekonomije, te istovremeno mora voditi računa o zaštiti radnih mjesta, obrazovanju radne snage za nove tehnologije, te socijalnoj i ekološkoj održivosti.

Povezanost ove tematike sa širim evropskim i globalnim inicijativama za pravednu tranziciju, kao što su EU fondovi i programi podrške, dodatno ističe važnost koordinisanog i sveobuhvatnog pristupa. Crna Gora, kao zemlja koja teži evropskim integracijama, mora uskladiti svoje politike s evropskim smjernicama i ciljevima u oblasti klimatskih promjena i energetske tranzicije.

2. CILJEVI I OBAVEZE U OKVIRU MEĐUNARODNE I EVROPSKE KLIMATSKE POLITIKE

Na međunarodnom nivou, Pariski sporazum i svi pripadajući ciljevi klimatske politike ključni su proces za postizanje ciljeva međunarodne klimatske politike. Pariski sporazum je pravno obavezujući međunarodni ugovor o klimatskim promjenama koji je usvojilo 196 strana ugovornica na Konferenciji UN o klimatskim promjenama (COP21) u Parizu, Francuska, 12. decembra 2015. godine. Crna Gora je potpisala Pariski sporazum 22. aprila 2016. godine, ratifikovala ga je na nacionalnom nivou 20. decembra 2017. godine, a u Crnoj Gori je stupio na snagu 19. januara 2018. godine. Sveobuhvatni cilj Pariskog sporazuma je zadržati povećanje globalne prosječne temperature na znatno ispod 2°C iznad predindustrijskih nivoa i nastaviti sa naporima da se povećanje temperature ograniči na 1,5°C iznad predindustrijskih nivoa. Da bi se globalno zagrijavanje ograničilo na 1,5°C, emisije gasova sa

efektom staklene bašte (GHG) moraju dostići vrhunac najkasnije do 2025. godine i pasti za 43% do 2030. godine⁸.

Od 2020. godine zemlje potpisnice podnose svoje nacionalne klimatske akcione planove, poznate kao nacionalno utvrđeni doprinosi (NDC). Svaki sljedeći NDC treba da odražava sve veći stepen ambicije u odnosu na prethodnu verziju. Najnovije ažuriranje NDC Crne Gore dostavljeno je u junu 2021. godine⁹. To ažuriranje uključuje cilj smanjenja ukupnih nacionalnih emisija gasova sa efektom staklene bašte od najmanje 35% (osim LULUCF-a) do 2030. godine u poređenju sa baznom 1990. godinom. Takođe se precizira period implementacije koji traje od 1. januara 2021. do 31. decembra 2030. godine. Napredak se prati dvogodišnjim izvještavanjem o inventarama emisija gasova sa efektom staklene bašte prema UNFCCC i određenim indikatorima napretka. Prvi dvogodišnji izvještaj o transparentnosti treba da bude izrađen do kraja 2024. godine.

Na evropskom nivou, postoje takođe važne političke obaveze i ciljevi politike koje Crna Gora treba da razmotri i slijedi:

Dana 10. novembra 2020. godine, politički lideri Zapadnog Balkana (ZB) okupili su se u Sofiji na Samitu Svjetske banke u okviru inicijative Berlinskog procesa i prihvatili Evropski zeleni dogovor kao novu strategiju rasta Evropske unije prema modernoj, klimatski neutralnoj, resursno efikasnoj i konkurentnoj ekonomiji. Takođe su postigli važnu prekretnicu usvajanjem Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan¹⁰ koja ima za cilj da podrži i ubrza promjene i procese u regionu sa sveobuhvatnim ciljem rješavanja klimatskih promjena. Lideri zemalja Zapadnog Balkana obavezali su se da će zajedno sa EU raditi na cilju ostvarenja karbonski neutralnog kontinenta do 2050. godine kroz uvođenje stroge klimatske politike i reformu energetskog i transportnog sektora, uključujući neke važne aktivnosti, kao što je usklađivanje sa Zakonom o klimi EU¹¹ sa vizijom postizanja klimatske neutralnosti do 2050. godine; postavljanje energetskih i klimatskih ciljeva do 2030. u skladu s okvirom Energetske zajednice i pravnom tekovinom EU; nastavak usklađivanja sa EU šemom za trgovinu emisijama (EU ETS); saradnju u izradi procjene socio-ekonomskog uticaja dekarbonizacije na nivou pojedinačnih ekonomija i na regionalnom nivou u cilju pravedne tranzicije; davanje prioriteta energetskoj efikasnosti i njeno unapređenje u svim sektorima; povećanje udjela obnovljivih izvora energije i obezbjeđivanje neophodnih uslova za investiranje, u skladu sa pravnom tekovinom i ciljem EU i Energetske zajednice; nastojanje da se smanje i postepeno ukidaju subvencije za ugalj, striktno poštujući pravila državne pomoći; itd.

⁸ https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement?gclid=Cj0KCQjwrMKmBhCJARIsAHuEAPSKNNsnsYQe5xd6yJGSVer6ScYXp4ZGCEz6-wl-96pMe4Ngl6BUEALw_wl

⁹ <https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/Updated%20NDC%20for%20Montenegro.pdf>

¹⁰ <https://www.rcc.int/docs/546/sofia-declaration-on-the-green-agenda-for-the-western-balkans-rn>

¹¹ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-green-deal/european-climate-law_en

Ove obaveze su ponovljene na Samitu Zapadnog Balkana u Berlinu 3. novembra 2022. godine Berlinskom deklaracijom o energetske sigurnosti i zelenoj tranziciji na Zapadnom Balkanu¹².

Crna Gora je pristupila Energetskoj zajednici u januaru 2007. godine i jedna je od devet strana ugovornica. Evropska unija je potpisnica Ugovora o Energetskoj zajednici i predstavlja je Evropska komisija koja služi kao stalni potpredsjednik organizacije. Energetska zajednica je međunarodna organizacija koja okuplja Evropsku uniju i njene susjede kako bi stvorila integrisano panevropsko energetske tržište. Organizacija je osnovana Ugovorom o uspostavljanju Energetske zajednice potpisanim u oktobru 2005. godine u Atini, Grčka, a na snazi je od jula 2006. godine. Ključni cilj Energetske zajednice je da proširi pravila i principe unutrašnjeg energetskeg tržišta EU na zemlje Jugoistočne Evrope, region Crnog mora i šire, na osnovu pravno obavezujućeg okvira.

Usvajanjem Ugovora o Energetskoj zajednici, sve ugovorne strane su preuzele pravno obavezujuće obaveze usvajanja osnovnog energetskeg zakonodavstva EU, takozvanog "*acquis communautaire*". U decembru 2022. godine završeno je uključivanje paketa čiste energije u *acquis* Energetske zajednice. Ministarski savjet Energetske zajednice je 15. decembra 2022. usvojio ciljeve do 2030. godine za smanjenje potrošnje primarne i finalne energije, ubrzanje korišćenja obnovljivih izvora energije i smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte kako bi se postigla klimatska neutralnost do 2050. godine.

Odlukom Ministarskog savjeta Energetske zajednice od 15. decembra 2022. godine¹³, Crna Gora je preuzela važne i dalekosežne obaveze:

- Cilj za neto *emisije gasova staklene bašte (GHG) u 2030. u odnosu na nivoe iz 1990. je minus 55,0%* (2,42 MtCO₂eq), što isključuje emisije i uklanjanje u sektoru LULUCF (Korišćenje zemljišta, prenamjena zemljišta i šumarstvo).
- Ciljano *učešće energije iz obnovljivih izvora u bruto finalnoj potrošnji energije do 2030. godine je 50%*.
- Što se tiče *energetske efikasnosti*, Crna Gora se obavezala da će imati maksimalno učešće potrošnje primarne energije do 2030. godine od 0,92 Mtoe i maksimalno učešće finalne potrošnje energije do 2030. godine od 0,73 Mtoe.

¹² https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/declaration-on-energy-security-and-green-transition-in-the-western-balkans_1686662540.pdf

¹³ https://www.energy-community.org/dam/jcr:421f0dca-1b16-4bb5-af86-067bc35fe073/Decision_02-2022-MC_CEP_2030targets_15122022.pdf

3. PREGLED TRENUTNE ENERGETSKE SITUACIJE U CRNOJ GORI

Proizvodne kapacitete u Crnoj Gori čine hidroelektrane, termoelektrane, vjetroelektrane i solarne elektrane. U elektroenergetskom miks Crne Gore u ukupnom instalisanom proizvodnom kapacitetu, na kraju 2022. godine, hidroelektrane uzimaju učešće od 66,94% (704,904 MW), termoelektrana – 21,37% (225 MW), vjetroelektrane – 11,21% (118 MW), a solarne elektrane – 0,49% (5,140 MW)¹⁴.

TEP je sa radom počela 1982. godine i predstavlja baznu elektranu u elektroenergetskom sistemu Crne Gore. Nakon radova na rekonstrukciji turbinskog i kotlovskog postrojenja u 2009. godini, novoinstalirana snaga TEP-a je 225 MW¹⁵. U cilju usaglašavanja rada TEP-a sa zahtjevima EU Direktive o velikim ložištima, kao i produženja životnog vijeka elektrane, EPCG je 2020. godine pokrenula projekat ekološke rekonstrukcije TEP-a vrijedan oko 70 mil. €¹⁶.

Iako TEP predstavlja samo 21,37% ukupne instalirane snage elektrana u Crnoj Gori, njen udio u proizvodnji električne energije je od izuzetnog značaja u energetsom bilansu Crne Gore. U cilju stvaranja što bolje slike o značaju TEP-a za crnogorski elektroenergetski sistem, proizvodnja električne energije po pojedinačnim elektranama prikazana je u sljedećoj tabeli:

Tabela: Proizvodnja električne energije po tipu elektrana za period 2017-2022. godina

Proizvodnja elektrane (GWh)							
Elektrana	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Prosječna proizvodnja u periodu 2017-2022
HE Piva	360,45	993,90	665,09	672,08	838,48	558,77	681,46
HE Perućica	561,25	1.042,26	951,97	657,32	989,01	715,67	819,58
Distribuirani izvori – mHE	66,88	101,71	80,34	98,87	172,11	180,01	116,65
Ukupno HE	988,58	2.137,87	1.697,40	1.428,27	1.999,60	1.454,45	1.617,70
VE Krnovo	94,98	161,63	193,02	180,69	192,19	190,77	168,88
VE Možura	-	0,64	101,29	126,18	128,28	131,89	81,38
Ukupno VE	94,98	162,27	294,31	306,87	320,47	322,66	250,26
TE Pljevlja	1.265,04	1.443,76	1.390,11	1.487,46	1.332,61	1.454,14	1.395,52
Distribuirani izvori – SE	-	-	1,05	2,59	2,98	3,85	2,62
UKUPNO	2.348,60	3.743,90	3.382,87	3.225,19	3.655,66	3.235,10	3.265,22
Udio TE Pljevlja u ukupnoj proizvodnji	53,86%	38,56%	41,09%	46,12%	36,45%	44,95%	43,51%

¹⁴ <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/2/3159-18186-00-72-23-27.pdf>

¹⁵ <https://www.epcg.com/o-nama/termoelektrana-pljevlja-podruzница>

¹⁶ <https://balkangreenenergynews.com/rs/epcg-zapocela-ekolosku-rekonstrukciju-te-pljevlja/>

Za referentni period o proizvodnji elektrana je uzet period od 2017. godine kada je u novembru sa radom počela VE Krnovo, zaključno sa 2022. godinom, kako bi se dobila slika o efektima novih proizvodnih izvora na elektroenergetski miks Crne Gore. Iz prethodne tabele se jasno uočava da godišnja proizvodnja TEP-a iznosi oko 1.400 GWh, te da u ukupnoj količini proizvedene električne energije učestvuje sa prosječno 43,51%. Zavisno od hidroloških prilika i pogonske spremnosti elektrane, njeno učešće varira od 53,86% u 2017. godini do 36,45% u 2021. godini. Navedene fluktuacije su dominantno posljedica varijacija proizvodnje HE Piva i HE Perućica, ali i sve veće integracije ostalih OIE, posebno vjetroelektrana (VE Krnovo i VE Možura).

Iz navedenog je jasno da uprkos rastu proizvodnje električne energije iz OIE, TEP i dalje predstavlja izuzetno važnu elektranu u nacionalnom elektroenergetskom sistemu.

Postizanje klimatskih ciljeva bez ugrožavanja stabilnosti napajanja električnom energijom ili enormnih troškova nastalih usljed uvoza nedostajuće električne energije, koja bi bila potrebna da nadomjesti proizvodnju iz TEP-a predstavlja jedan od ključnih problema sa kojima će se elektroenergetski sistem Crne Gore suočiti u narednom srednjeročnom i dugoročnom periodu. Prema nekim procjenama, cijena električne energije u Evropskoj ekonomskoj zoni u 2030. godini (godina kada se uvode dodatne takse za oporezivanje emisija CO₂) iznosiće 76 €/MWh¹⁷. Ukoliko se pođe od pretpostavke da je prosječna proizvodnja TEP-a u periodu 2017-2022. godine iznosila 1.395,52 GWh, procijenjena vrijednost uvoza potrebna da nadomjesti proizvodnju TEP-a, iznosila bi 106.059.520 €, *ceteris paribus*.

U skladu sa Dugoročnim energetske bilansom Crne Gore za period od 2023 do 2025. godine¹⁸, iz jula 2022. godine, u srednjeročnom periodu su planirane nove investicije u OIE koje će služiti za nadomještanje proizvodnje TEP, kao što se vidi iz tabele ispod:

Tabela: Planirani bilans električne energije za period 2023-2025. godina

Elementi bilansa	2023 (GWh)	2024 (GWh)	2025 (GWh)
Obnovljivi izvori energije	2.248,76	2.380,00	2.589,28
Proizvodnja TE Pljevlja	1.317,00	587,00	1.271,00
Ukupna planirana proizvodnja	3.565,76	2.967,00	3.860,28
Planirana bruto potrošnja	3.054,56	3.075,44	3.089,83
Planirani bilans (proizvodnja-potrošnja)	511,20	- 108,44	770,45

Suficit električne energije u 2023. godini iznosi 512,20 GWh ili 14,37% od planirane proizvodnje, u 2025. godini suficit je 770,44 GWh ili 19,96% od planirane proizvodnje, dok

¹⁷ <https://energypost.eu/eu-energy-outlook-to-2060-how-will-power-prices-and-revenues-develop-for-wind-solar-gas-hydrogen-more/#:~:text=As%20a%20result%2C%20real%20power,and%202050%20have%20increased%20slightly.>

¹⁸ <https://wapi.gov.me/download-preview/71d7431a-b8d2-4462-90fe-c844a16918c6?version=1.0>

je u 2024. godini planiran deficit od 108,44 GWh ili 3,66% od planirane proizvodnje. Zavisno od potreba kupaca sa jedne strane i hidroloških prilika, remonta opreme na proizvodnim objektima sa druge i uz stalnu optimizaciju trgovine u zavisnosti od situacije na tržištu u određenim periodima, EPCG vrši svoje komercijalne aktivnosti u smislu uvoza i izvoza električne energije uz obavezu da obezbijedi stabilno snabdijevanje domaćeg tržišta.

TE Pljevlja je u ljeto 2022. godine doprinijela više od 70% ukupne proizvodnje zbog veoma sušnih vremenskih uslova i vrlo malo padavina, što potvrđuje njen značaj u obezbjeđivanju bazne energije za Crnu Goru. U ovom kontekstu, proizvodnja električne energije na uglj trenutno je kritična ne samo za pljevaljski region uglja, već i za Crnu Goru u cjelini.¹⁹

¹⁹ Izvještaj „Dijagnostika socio-ekonomskog stanja regiona uglja Pljevlja“, 2023.

4. PROFIL OPŠTINE PLJEVLJA I ZNAČAJ RUDNIKA UGLJA I TE PLJEVLJA

Opština Pljevlja nalazi se u sjevernom dijelu Crne Gore. Zahvata površinu od 1.346 km², što čini oko 10% ukupne teritorije Crne Gore i poslije Podgorice i Nikšića treća je po veličini opština u Crnoj Gori.

Prema Popisu iz 2011. godine, na teritoriji opštine Pljevlja živi 30.786 stanovnika, od toga 15.138 muškaraca (49,17%) i 15.648 žena (50,83%). U gradskom (urbanom) dijelu opštine živi 63,3% stanovnika (ukupno 19.489), dok preostali dio 36,7%, odnosno 11.297 stanovnika pripada (ruralnoj) vangradskoj sredini, s gustom naseljenosti od 20,09 stanovnika na km².

Prosječna starost stanovnika u Pljevljima je 42,8 godina. Za razliku od muškaraca gdje je prosjek 40,4 godina, žene su malo dugovječnije, s prosječnom starošću 43,1 godina.

Ukupan broj stanovnika konstantno se smanjuje tako da se procijenjuje da je u 2021. godini iznosio 25.917, što je za 15,82% manje u odnosu na posljedni Popis.

Broj domaćinstava u Pljevljima 2011. godine bio je 10.627, što čini 5,5% u odnosu na broj na nacionalnom nivou. U prosjeku, u Pljevljima u jednom domaćinstvu živi 2,9 lica. Demografski pokazatelji ukazuju na konstantno smanjenje broja stanovnika. Prema procjenama Uprave za statistiku, Pljevlja godišnje gube oko 500 stanovnika.

Uz negativan prirodni priraštaj, migracije predstavljaju dodatni značajan faktor smanjenja broja stanovnika. U periodu od 2011. godine do 2021. godine, broj odseljenih je i do četiri puta veći u odnosu na broj doseljenih lica.

Na tržište rada u Pljevljima utiče veliki broj faktora, i to: demografski trendovi, postojeća ekonomska situacija i ekonomski trendovi, obrazovna struktura, trenutna ponuda i tražnja za radom, kvalitet životnog okruženja i socijalna uključenost.

Struktura zaposlenih u opštini Pljevlja

Prema podacima Uprave za statistiku za 2021. godinu, broj zaposlenih u opštini Pljevlja iznosio je 5.653 da bi u septembru 2022. godine, taj broj dostigao 6.308.

Uzimajući u obzir osiguranike-zaposlene s opštinom zaposlenja u Pljevljima, Uprava prihoda i carina Crne Gore je u oktobru 2022. godine evidentirala 6.939 zaposlenih lica. Od ukupnog broja zaposlenih lica –osiguranika, njih 94,8% svoje radno mjesto ima u Pljevljima, dok su ostali angažovani u drugim crnogorskim opštinama.

Najveći broj zaposlenih u Pljevljima (44,1%) je sa završenom srednjom školom (III i IV stepen stručne spreme), a svega 13,1% su zaposleni sa završenom višom, visokom školom ili postdiplomskim studijama.

Iako su u Pljevljima prisutne intenzivne migracije i demografska kretanja, kad je u pitanju broj nezaposlenih lica nema velikih varijacija. Broj nezaposlenih u oktobru 2022. godine iznosio je 2.384, dok je stopa nezaposlenosti iznosila 25,57%.

Rudnik uglja je kompanija koja u sadašnjem organizacionom obliku (akcionarsko društvo) posluje od kraja 1998. godine, dok je kao preduzeće za eksploataciju uglja osnovano 1952. godine („Preduzeće za istraživanje i proizvodnju uglja – Pljevlja“). Preduzeće je osnovano za primarnu djelatnost eksploatacije uglja u pljevaljskom ugljenosnom basenu, dok se eksploatacija uglja u kontinuitetu obavlja u ležištima Potrlica i Kalušići, odnosno površinskom kopu Potrlica, a do 2018. godine proizvodnja se odvijala i u površinskom kopu Borovica. Nakon izgradnje TE Pljevlja koja je namjenski prilagođena isključivom korišćenju rude uglja iz eksploatacije u Pljevljima, Rudnik uglja od 1982. godine 85%-90% svoje godišnje proizvodnje isporučuje TE Pljevlja. Od samog osnivanja, Rudnik uglja predstavlja okosnicu razvoja pljevaljskog kraja i jedan je od stubova privrednog i ekonomskog razvoja sjevera Crne Gore. Svojim poslovanjem, Rudnik uglja je činio ekonomski, finansijski i tehnički zamajac privrednog razvoja pljevaljskog kraja i generisao većinu privrednih, tehničkih ali i obrazovnih aktivnosti posljednjih nekoliko decenija.

Zajedno sa TE Pljevlja, Rudnik uglja predstavlja „kičmu“ proizvodnje električne energije u Crnoj Gori (jedini bazni izvor električne energije), i u redovnim uslovima, u energetsom bilansu sa proizvodnjom energije učestvuje od 40% do 60% proizvedene električne energije u Crnoj Gori. Pored navedenih pozitivnih uticaja, proces rudarenja značajno utiče i na stanje životne sredine u Pljevljima i to na kvalitet vazduha, voda i zemljišta. Sve navedeno odražava se i na zdravlje lokalnog stanovništva.

Rudnik uglja je najveći poslodavac u pljevaljskoj opštini. Pored direktnog zapošljavanja u kompaniji, određen broj privatnih preduzeća ali i javnih službi zavisi direktno ili indirektno od proizvodnje uglja. Poslovanje preduzeća značajno utiče na ukupne prihode budžeta opštine Pljevlja i zajedno sa dva vodeća preduzeća (TE Pljevlja, kao dio EPCG i Gradir Montenegro d.o.o.) daje većinu tekućih prihoda.

Tabela: Prihodi koje Opština Pljevlja ostvaruje od rada Rudnika uglja

	Vrsta prihoda	Rudnik uglja AD Pljevlja				
		2017	2018	2019	2020	2021
1	Porez na nepokretnost	391.625,16	401.483,04	344.557,60	435.186,29	491.371,60
2	Priraz porezu	167.427,76	117.024,12	90.640,80	119.142,11	139.254,27
3	Porez na dohodak fizičkih lica	132.992,71	132.992,71	588.301,75	525.921,28	613.743,72
4	Naknada za pristup putu	6.670,00	8.270,00	8.270,00		1.100,00
5	Naknada za zaštitu voda od zagađivanja			3.998,32	22.321,00	7.117,74
6	Koncesiona naknada za mineralne sirovine	675.032,84	723.681,69	745.997,79	755.682,76	800.341,51
7	Naknada za zaštitu i unapređenje životne sredine				734.101,53	768.537,99
	UKUPNO	1.373.748,47	1.383.451,56	1.781.766,26	2.592.354,97	2.821.466,83

TE Pljevlja je prva crnogorska kondenzaciona termoelektrana projektovana sa dva bloka od 210 MW, koja je počela sa radom 1982. godine. Akumulacija vode kao i svi pomoćni, tehnički i upravno-administrativni objekti su za proizvodnju električne energije iz dva bloka, međutim samo jedan blok je izgrađen i funkcioniše. TE Pljevlja sagorijeva pljevaljski ugalj garantovane kalorične vrijednosti 9.211 kJ/kg. U 2009. i 2010. godini izvedeni su važni projekti koji se odnose na ekološku i tehnološku stabilizaciju proizvodnje električne energije iz TE Pljevlja. Poslije radova na rekonstrukciji turbinskog i kotlovskog postrojenja 2009. godine, instalisana snaga TE Pljevlja je sa 210 MW povećana na 225 MW. Za elektroenergetski sistem Crne Gore, TE Pljevlja predstavlja baznu elektranu sa zadatkom pokrivanja konstantnog dijagrama opterećenja.

Na osnovu ovih podataka jasan je zaključak da Rudnik uglja i TE Pljevlja imaju važan ekonomski i energetska značaj za opštinu Pljevlja, ali i čitavu Crnu Goru. Sve ovo čini proces tranzicije mnogo većim izazovom koji iziskuje uključivanje svih zainteresovanih strana na različitim nivoima vlasti.

U nastavku analize dat je pregled najvažnijih izazova u procesu pravedne tranzicije koji ovaj proces u Crnoj Gori značajno usporavaju i otežavaju.

5. IZAZOVI PRAVEDNE TRANZICIJE

5.1 EKONOMSKI IZAZOVI

U analizi izazova koji se mogu povezati sa posljedicama energetske tranzicije, a naročito sa temom zatvaranja radnih mjesta i potencijalnih rizika od rasta nezaposlenosti, treba imati u vidu da su rudarsko-industrijsko-energetski kombinati (naročito u socijalističkim sistemima) masovno zapošljavali lokalno stanovništvo (uz velike tehnološke viškove), ostvarivali natprosječne zarade i učestvovali u finansiranju usluga od javnog interesa. To je bio kontekst u kome je ostvarena simbioza lokalnih zajednica i rudarsko-energetskih kombinata. Monofunkcionalna struktura privrede u ovim opštinama potiskivala je u drugi plan negativne uticaje, štete i prijetnje koje su rudarske aktivnosti donosile okruženju i obeshrabrivala da se o ovim problemima javno raspravlja. Nametnuta je percepcija da je korist od proizvodnje energije iz uglja za zajednicu daleko veća od štete koje ove aktivnosti ostavljaju na okolinu, uključujući i nepopravljivo zagađenje i uništavanje životne sredine i nikad procijenjene štete po zdravlje ljudi. Nema sumnje da proizvodnja električne i toplotne energije iz uglja ima dvostruki učinak. S jedne strane, lokalne zajednice u kojima se nalaze ugljenokopi i termoelektrane ostvaruju dobit putem zarada zaposlenih i poreskih prihoda, dok je šira zajednica fokusirana na proizvod, nezavisno od toga kakvi su uticaji u lokalnoj sredini. Što se tiče negativnog učinka, on se najdirektnije i najvidljivije uočava na nivou lokalne zajednice (neposredno zagađenje vode, tla, vazduha, umanjena vrijednost imovine,

buka, smanjenje poljoprivredne proizvodnje i dr), dok šira zajednica te uticaje može da osjeti posredno (ugrožavanje javnog zdravlja zbog prekomjernog zagađenja vazduha).

Za državu je najvažnija komponenta energetska sigurnost/stabilnost. Iz tog razloga, država je primarno zainteresovana da zatvaranje ugljenokopa i termoelektrana na ugalj ne ugrozi energetska stabilnost i nastojeće da odgodi tu odluku dok se ne obezbijedi alternativni izvor koji će garantovati energetska stabilnost. Tome treba dodati da je energija nezaobilazni segment svih vitalnih sistema / podsistema jedne društvene zajednice. To je, nesumnjivo, krucijalan argument na osnovu koga se može tvrditi da je energetska nesigurnost potencijalno najveća javna šteta, kojom se opravdava žrtvovanje kvaliteta životne sredine.

Pljevaljski region dugo se oslanjao na industriju uglja kao ključni izvor prihoda i zaposlenja. Tranzicija od uglja uticaće na lokalnu ekonomiju na više načina. Postoji rizik od značajnog gubitka radnih mjesta, ne samo u rudnicima, već i u povezanim industrijama, kao što su transport, održavanje opreme i usluge podrške. Ovaj gubitak radnih mjesta može imati širok uticaj na lokalnu zajednicu, dovodeći do smanjenja potrošačke potražnje i prihoda za lokalne biznise.

Kako se lokalna ekonomija Pljevalja u velikoj mjeri bazira na industriji uglja, tranzicija ka alternativnim privrednim granama može prouzrokovati ekonomski pad. Ovo može uticati na različite sektore, od malih preduzeća do javnih usluga, što dodatno komplikuje proces tranzicije. Potrebno je razmotriti kako podržati i preusmjeriti lokalnu ekonomiju tako da se minimizira negativni ekonomski uticaj i omogući održiv razvoj.

Ključan izazov u Pljevaljima je identifikacija i uspostavljanje novih industrija koje mogu zamijeniti ugalj kao osnovu lokalne ekonomije. Ovo zahtjeva značajne investicije, inovacije i promjenu vještina radne snage. Neophodno je istražiti koje nove industrije bi mogle biti održive u ovom regionu, kao što su obnovljivi izvori energije, turizam ili napredne tehnologije, i razviti strategije za njihovu implementaciju. Takođe, važno je obezbijediti prekvalifikaciju i obuku radnika iz ugljenokopskog sektora kako bi se prilagodili novim industrijama.

Oslanjanje na jednu industriju, kao što je ugalj, čini lokalnu ekonomiju ranjivom na tržišne promjene i globalne trendove. Diversifikacija ekonomije je ključna kako bi se umanjili rizici i osigurao dugoročan ekonomski razvoj. To podrazumijeva razvoj novih industrija koje mogu obezbijediti alternativne izvore zaposlenja i prihoda.

Za uspješnu ekonomsku diversifikaciju, neophodno je stvoriti okruženje koje podstiče investicije i rast novih industrija. To uključuje stabilnu političku i pravnu strukturu, povoljne poreske politike, dostupnost finansijskih sredstava i podršku za mala i srednja preduzeća.

Kako bi se radna snaga prilagodila novim industrijama, potrebno je investirati u obrazovanje i prekvalifikaciju. Ovo podrazumijeva programe obuke koji će radnicima pružiti nove vještine potrebne u sektorima kao što su obnovljiva energija, informacione tehnologije ili turizam.

Modernizacija infrastrukture je ključna za podršku novim industrijama. Ovo može uključivati izgradnju puteva, unapređenje telekomunikacionih mreža i izgradnju objekata za obuku i istraživanje.

Efikasna pravedna tranzicija zahteva podršku vlade kroz politike i programe, kao i finansijsku i tehničku podršku od međunarodne zajednice, uključujući EU i druge međunarodne organizacije.

Upravljanje ovim izazovima zahtjeva sveobuhvatan i multidisciplinarni pristup, uzimajući u obzir kako lokalne specifičnosti, tako i šire ekonomske i ekološke trendove.

Niz strategija koje bi trebalo primijeniti u izgradnji otporne i diversifikovane ekonomije u opštini Pljevlja su:

- Srodna diverzifikacija: razvoj industrija koje su povezane sa postojećim ekonomskim djelatnostima i industrijama, ali ne zavise od uglja;
- Pametna specijalizacija: podrška rastu ekonomskih aktivnosti, koje se zasnivaju na procjeni snaga i konkurentnih prednosti regiona. U regionu sa ugljem, specijalizacija treba da uključi postojeću elektroenergetsku i putnu infrastrukturu, dostupnost zemljišta i td.
- Jačanje lokalnih preduzetničkih mreža: stvaranje ili jačanje mreža između organizacija za visoko obrazovanje i osposobljavanje, lokalnih firmi i preduzetnika, lokalne vlasti, organizovanog rada, kako bi se utvrdio i podržao rast prikladnih aktivnosti;
- Poboljšanje lokalne infrastrukture: povećanje lokalne ekonomske atraktivnosti regiona, povećanje mogućnosti za ekonomske veze sa drugim zonama ekonomske aktivnosti i zapošljavanja, povećanje produktivnosti i potencijala za rast lokalne industrije, stvaranje mogućnosti bivšim radnicima u sektoru uglja da ostanu u svom regionu;
- Aktivnosti javnog sektora u regionu: ublažavanje demografskog pada, osigurana dodatna ekonomska potražnja za region i podrška razvoju novih strateških industrija;
- Mjesto inovacija ili projekata energetske tranzicije u regionu: region sa jakom vezom sa energetske sektorom treba da zadrži istu, jer je to dio lokalnog identiteta i posjeduje odgovarajuću infrastrukturu;

Platforma za pravednu tranziciju kojom koordinira NVO Eko-tim identifikovala je sljedeće potencijale u opštini Pljevlja koji se mogu valorizovati adekvatnim politikama razvoja;

1.Razvoj industrijsko razvojne zone

Ovu mjeru predlažemo slijedeći iskustva zemalja iz regiona, Makedonije, Srbije, Bosne i Hercegovine, koje su kroz modele greenfield i brownfield investicija privukle značajne investicije u privredne, proizvodne kapacitete, angažovale radnu snagu, smanjile nezapošljenost i javnim finansijama donijele značajne prihode.

Opština Pljevlja bi odredila prostor za industrijsku zonu, koja bi bila opremljena infrastrukturom, vodovodnom, kanalizacionom mrežom, napajanjem električnom energijom, kao i odvodom otpadnih voda. Investitori korisnici bi dobijali prostor za izgradnju kapaciteta i priključak za korišćenje komunalne infrastrukture bez naknade, uz obavezu angažovanja radne snage. Za realizaciju industrijsko razvojnih zona potrebno je pripremiti prostorno plansku dokumentaciju.

2.Reproduktivni centar za razvoj stočarstva

Prilikom zasnivanja farmi, stočari po pravilu osnovno stado, nabavljaju u inostranstvu, kako bi obezbijedili grla sa najboljim genetskim potencijalom. Preporučuje se formiranje Centra u kome bi se vršio uzgoj grla, domaćih i inostranih sorti, odakle bi naši proizvođači mogli da dobivaju grla za formiranje osnovnog stada. Razvijanjem Reproductivnog centra za razvoj stočarstva, proizvođači bi nabavljali osnovno stado i priplodna grla po povoljnijim uslovima u odnosu na nabavku iz inostranstva.

Posebno treba obratiti pažnju na očuvanje autohtonih sorti kao što su goveče Buša, ovca Pramenka, i Balkanska koza.

Da podsjetimo da je Crna Gora subvencionisala godišnji uvoz značajnim finansijskim sredstvima a sada jedno grlo košta 3.000 eura. Razvoj ovakvog reproduktivnog centra stvorio bi i veliku mrežu kooperanata poljoprivrednika, doprinio razvoju sela i smanjenju uvoza mesa u Crnu Goru.

Takođe, razvoj reproduktivnog centra za stočarstvo direktno doprinosi poboljšanju kvaliteta i kvantiteta stoke, što pozitivno utiče na razvoj mesne industrije. Ova industrija igra ključnu ulogu u prehrambenom sektoru, obezbeđujući visokoproteinsku hranu za stanovništvo. Osim toga, mesna industrija značajno doprinosi ekonomiji kroz zapošljavanje, trgovinu i razvoj ruralnih područja. Takođe, ona je povezana sa brojnim drugim industrijama, uključujući poljoprivredu, logistiku i prehrambenu tehnologiju.

Realizaciju ove aktivnosti preuzelo bi Ministarstvo poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede i Opština Pljevlja.

3. Proizvodnja kvalitetnih vrsta sireva

Pljevlja imaju tradiciju proizvodnje mliječnih proizvoda. Tradicionalnim načinom obrade i pakovanja, rok trajanja sireva je kraći. Preporučujemo proizvodnju zrelih sireva sa dužim rokom trajanja u savremenoj ambalaži, koja omogućava distribucija proizvoda i van Crne Gore. Moguće bi bilo formirati konzorcijum proizvodnje sira sa proizvođačima sa sjevera Italije. Preuzimanjem know how, proizvodili bi se organoleptički kvalitetniji sirevi uz duži rok trajanja. Takođe, u Crnoj Gori jedino Pljevaljska mljekara posjeduje aparaturu za proizvodnju maslaca, pa je potrebno da CG dobije sopstveni proizvod „pljevaljski maslac“, da

se pristupi masovnijoj proizvodnji Pljevaljskog sira, koji se kotira visoko na svjetskoj listi najkvalitetnijih proizvoda od sira. Pljevaljski kajmak potrošači tek treba da otkriju.

4. Proizvodnja opekarskih proizvoda

Prema podacima najznačajnije nalazište opekarskih glina u Crnoj Gori nalaze se u neogenim jezerskim sedimentima sa ugljem, u području Pljevalja, Maoča i Berana. U Greenfield investicije kako što im kaze naziv, su ulaganja u izgradnju novih kapaciteta, „sa zelene površine“, dok su brownfield investicije pak ulaganja u kapacitete koje već postoje ali im je potrebna modernizacija i adaptacija.

U lokalitetu „Maljevac“ kod Pljevalja istraživanjima su dokazane bilansne rezerve ove sirovine od 4.700.000 tona. U ležištu „Maoče“ gline se javljaju u okviru krovinskih sedimenata, (tj. iznad sloja uglja), sa oko 1,7 miliona tona. Takođe su u jezerskim sedimentima „Mataruga“ procijenjene rezerve gline od oko 10 miliona tona. U ataru sela Kalušića proračunate su rezerve od 12,7 miliona tona. Od 12 nalazišta gline u Crnoj Gori pet najkvalitetnijih je u Pljevljima.

Kako je građevinarstvo jedna od privrednih grana koja značajno utiče na nivo BDP, to postoji tražnja za opekarskim i keramičkim proizvodima, kao što su u prvom redu pločice ali i sanitarna keramika. Kod razvijanje proizvoda od keramike kao što su pločice i sanitarna keramika, bitan je dizajn proizvoda, zbog čega smo i predložili formiranje Centra za razvoj kreativnog dizajna.

Asortiman proizvodnje svakako zavisi od čistoće gline, ali treba težiti većoj dodatoj vrijednosti što bi se svakako postiglo proizvodnjom sanitarnih pločica i uređaja.

5. Formiranje centra za razvoj kreativnog dizajna

Ovaj centar bi se bavio razvijanjem kreativnog dizajna, za potrebe privrednih grana odnosno subjekata. Dizajn bi se projektovao za potrebe drvne industrije u proizvodnji namještaja, proizvodnji keramičkih proizvoda, ambalaže za prehrambene proizvode kao i druge vrste proizvoda za koje se ukaže potreba. Centar bi se formirao u saradnji sa Univerzitetima sa prostora Crne Gore, slobodnim umjetnicima i njihovim udruženjima, stručnjacima iz oblasti arhitekture, kao i drugim subjektima, koji bi mogli dati doprinos razvoju ove ideje. Projekat bi podrazumijevao podršku države.

6. Razvoj klastera

Na prostoru opštine Pljevlja uslovi za razvoj klastera postoje u domenu razvoja prerađivačke drvne industrije kao i u proizvodnji i preradi mliječnih proizvoda u prvom redu pljevaljskog sira. Klaster u oblasti proizvodnje mliječnih proizvoda bi podrazumijevao institucionalnu podršku u smislu razvijanja laboratorije za proizvodnju sireva, kroz istraživanje plijesni i bakterija, startera, kiselina, koje utiču na vrste i arome sireva. Klaster bi mogao da

podrazumijeva izgradnju zajedničkog prostora za sazrijevanje sireva, koji bi koristili proizvođači.

Kao mogućnost razvoja klastera ovdje pretpostavljamo podršku države koja bi mogla sa Univerzitetom Crne Gore da pomogne razvoju istraživačkog centra za inovativne proizvode od drveta. Ovdje imamo u vidu razvijanja proizvoda koji bi svojim kvalitetom i svojstvima bili novi na tržištu, u smislu ispunjavanja potreba kupaca, u odnosu na ostatak konkurencije.

7. Cementara

Prema podacima Privredne komore u Crnu Goru se godišnje uveze cementa u vrijednosti preko 40 miliona eura. Procjene govore da bi projekat cementare zajedno sa povezanim poslovima mogao da angažuje od 800 do 1.000 zaposlenih.

Predlaže se proizvodnja LC3 cementa koji u odnosu na portland cement koristi manje klinkera, što značajno smanjuje emisije CO₂. Kalcinisana glina se proizvodi na nižim temperaturama u poređenju sa klinkerom, što dodatno smanjuje potrošnju energije i emisije u odnosu na portland cement.

Podsjećamo takođe da su cementne fabrike uključene u ETS sistem i moraju posjedovati dozvole za emisije CO₂. Svake godine, ove fabrike moraju predati dovoljan broj dozvola koje pokrivaju njihove ukupne emisije CO₂.

Obaveza plaćanja za emisije CO₂ može povećati troškove proizvodnje cementa, što može dovesti do većih cijena proizvoda.

Ovu mjeru predlažemo uz sprovođenje svih neophodnih studija izvodljivosti kako bi se utvrdilo da li je tehnički, ekonomski, zakonski i operativno izvediv i u skladu sa standardima zaštite životne sredine, ali takođe u skladu sa planiranim ambicijama Crne Gore kada je u pitanju smanjenje emisija CO₂.

8. Proizvodi od betona

Nakon realizacije projekta cementare sa stanovišta neophodne sirovine omogućiće se proizvodnja betonskih blokova, betonskih elemenata za komunalnu namjenu, dekorativnog kamena (proizvodi se od betona i gline), ivičnjaka, ploča i betonske galanterije. Ova vrsta prerade koja će tržište naći u domaćem građevinskom sektoru, angažovala bi dodatnu radnu snagu.

9. Prerada kože i vune

Obzirom na stočni fond koji postoji u Opštini Pljevlja ali i u ostatku države smatramo da postoje uslovi za razvoj prerade vune i kože. Od vune bi se mogli proizvoditi ćebad,

prekrivači, dušeci za spavanje i slično. Proizvodi od kože mogli bi biti odjevni kao što su jakne ili proizvodnja obuće.

Prema podacima kojima raspolažemo u Crnoj Gori se ne vrši prerada kože i vune. Postoji otkup, koji se izvozi van Crne Gore u zemlje regiona.

10. Razvoj turističkih potencijala

Ruralni djelovi opštine Pljevlja posjeduju potencijal za razvoj seoskog turizma. Na turističkom tržištu postoji tražnja za prirodnim, nativnim ambijentom, koji nudi mir i relaksaciju u očuvanoj prirodnoj sredini. Imajući u vidu EU iskustva, u kontekstu razvoja turističkih potencijala, posebnu ulogu igraju zaštićena područja. Buduća zaštićena područja u opštini Pljevlja (gornji tok rijeke Čehotine, gradski park, planina Ljubišnja) pružaju idealnu osnovu za razvoj održivog turizma, koji kombinuje očuvanje prirodnih resursa sa ekonomskim rastom. Kroz odgovorno upravljanje ovim područjima, mogu se kreirati turističke aktivnosti koje ne ugrožavaju osnovne prirodne vrijednosti. Održivi turizam ne samo da doprinosi očuvanju biodiverziteta, već i poboljšava životni standard lokalnog stanovništva kroz nove mogućnosti za zapošljavanje i ekonomski razvoj. Ovaj vid turizma se može razvijati kroz izgradnju etno sela, odnosno kroz smještaj u okviru seoskih domaćinstava, (koja bi u tu svrhu pripremila apartmanske prostorije). Realizacije ove ideje zahtjeva pripremu prostorno planske dokumentacije, odnosno obezbjeđenje neophodne infrastrukture, kao što su vodovod, električna energija i lokalni putevi. Ovaj vid turizma takođe pospješuje realizaciju domaće poljoprivredne proizvodnje.

Pljevlja takođe imaju potencijal za razvoj vjerskog turizma jer se u samom centru grada nalazi

poznata Husein pašina džamija iz 16. vijeka. Nedaleko od centra grada je i manastir Svete Trojice iz 13. vijeka, potom u Otilovićima se nalazi manastir Dubočica iz 16. vijeka. Takođe objekti od interesa za turističke posjete su ostaci rimskog grada Municipijum S, kao i Gradski muzej, koji se nalaze u gradskoj zoni.

Ribolovni turizam predstavlja značajan potencijal za razvoj Pljevalja, posebno zahvaljujući rijeci Čehotini, koja je idealna za sportski ribolov, posebno mušičarenje. Ova grana turizma ne samo da privlači turiste visokog platežnog kapaciteta, već donosi i značajne prihode lokalnoj zajednici kroz smještaj, hranu, vodiče i druge usluge. Prosječan ribolovac iz EU dnevno potroši oko 250 eura, što dodatno ističe ekonomsku isplativost ove aktivnosti. S obzirom na minimalna ulaganja i nisku infrastrukturnu opterećenost, ribolovni turizam može značajno doprinijeti lokalnoj ekonomiji i zapošljavanju. Uz odgovarajuću organizaciju, očuvanje životne sredine i podršku lokalnih vlasti, Pljevlja imaju potencijal da postanu atraktivna destinacija za ribolovni turizam, donoseći godišnje prihode od nekoliko miliona eura.

5.2 SOCIJALNI IZAZOVI

Pravedna tranzicija predstavlja koncept koji teži da uravnoteži neophodnu transformaciju ka održivim oblicima energije i industrije, uz istovremeno adresiranje socijalnih i ekonomskih izazova koje takva transformacija nosi. U srži ovog koncepta je priznanje da promjene u tradicionalnim industrijama, iako ekološki neophodne, mogu izazvati otpor u zajednicama koje su na njih oslanjale generacijama.

✓ **Promjena identiteta zajednice i uticaj na lokalnu kulturu**

Jedan od najvećih socijalnih izazova pravedne tranzicije je uticaj na identitet zajednica. U mnogim regionima, kao što je Pljevaljski region u Crnoj Gori, industrije poput rudarenja ne samo da su izvor prihoda, već i ključni dio kulture i identiteta zajednice. Otpor promjenama često proizilazi iz duboko ukorjenjenog osjećaja pripadnosti i ponosa na tradicionalnu industriju. Ovaj identitet se može osjećati ugroženim promjenama koje pravedna tranzicija donosi.

Promjena identiteta zajednice koja proizilazi iz pravedne tranzicije može imati duboki psihološki i kulturološki uticaj. U zajednicama koje su decenijama bile usredsređene na industriju uglja, postoji snažan zajednički identitet koji se temelji na ovoj industriji. Prelazak na nove industrije može narušiti osećaj pripadnosti i ponosa koji su ljudi vezivali za svoj rad i tradiciju. To može dovesti do otpora prema promjenama, posebno kada se osjećaju kao da njihova istorija i kultura nisu adekvatno vrednovani u novim planovima razvoja.

✓ **Strah od neizvjesnosti**

Promjena izaziva strah od neizvjesnosti, posebno kada je zaposlenje u pitanju. Tranzicija od uglja ka obnovljivim izvorima energije može dovesti do gubitka radnih mjesta u tradicionalnim industrijama. Radnici se suočavaju s izazovom prekvalifikacije za nova zanimanja, što može biti zastrašujuće, posebno za starije generacije koje su proveli decenije radeći u jednom sektoru.

✓ **Obrazovanje i prekvalifikacija**

Potreba za obrazovanjem i prekvalifikacijom je ključna u procesu pravedne tranzicije. Zajednice koje se oslanjaju na industriju uglja često imaju radnu snagu koja je specijalizovana za ovaj sektor. Prekvalifikacija i obuka su neophodni kako bi se ovi radnici prilagodili novim industrijskim sektorima. To zahtjeva sveobuhvatne programe koji se ne fokusiraju samo na tehničke vještine, već i na razvoj širih kompetencija i prilagođavanje promjenjenom tržištu rada.

✓ **Socijalna nestabilnost i migracije**

Tranzicija može dovesti do socijalne nestabilnosti, posebno ako ne postoji adekvatan plan za zbrinjavanje radnika koji gube posao. Osim toga, moguće su i migracije radne snage, posebno među mlađim generacijama, koje traže prilike izvan svojih lokalnih zajednica. Ovo može dovesti do "odliva mozgova" i slabljenja lokalnih ekonomija, što dodatno komplikuje proces ekonomske i socijalne rekonstrukcije.

Očuvanje socijalne kohezije je ključno. Tranzicija može dovesti do socijalnih podjela između onih koji podržavaju promjene i onih koji se njima protive. Važno je razviti strategije koje uključuju sve članove zajednice u proces donošenja odluka, obezbeđujući da se njihovi glasovi čuju i uzimaju u obzir.

Postoji opasnost od produbljivanja ekonomskih i socijalnih nejednakosti. Dok neki mogu brzo da se prilagode novim prilikama koje donosi tranzicija, drugi mogu ostati iza, naročito u zajednicama koje nemaju resurse ili vještine potrebne za prelazak na nove industrije. Ovo može dovesti do povećanja siromaštva i nejednakosti.

Potrebno je aktivno uključivanje zajednica u proces tranzicije. Ovo uključuje otvoren dijalog, transparentnost u procesu donošenja odluka i stvaranje platformi za razmjenu mišljenja i ideja. Takođe, važno je pružiti jasne informacije o koristima tranzicije za zdravlje i okolinu.

Socijalni izazovi pravedne tranzicije su složeni i zahtjevaju pažljivo balansiranje između ekoloških ciljeva i socijalnih potreba. Ključ uspjeha leži u razumijevanju i poštovanju lokalnih kultura.

Organizacija Eko tim u saradnji sa NVO "Da zaživi selo" kroz projekat "Koraci ka pravednoj tranziciji u Pljevljima" i program „Podržani=Osnaženi“(FSTP-For Support To emPowerment) koji realizuje Fond za aktivno građanstvo - fAKT, u partnerstvu sa Zakladom za razvoj lokalne zajednice „Slagalice“ iz Hrvatske, uz finansijsku podršku Evropske unije i Ministarstva javne uprave u periodu od januara do aprila 2024. godine sprovela je istraživanje putem dubinskih intervjua (anketa) sa zaposlenima u Rudniku uglja i Termoelektrani. Anonimno je obavljen dubinski intervju sa 80 ispitanika.

Analizirajući rezultate istraživanja dolazi se do opšteg zaključka,- potrebno je da država uz konsultacije sa strukom, Opštinom i građanima radi intenzivno na pravednoj tranziciji u Pljevljima. Nadalje:

Ispitanici su djelimično obavješteni o zaštiti životne sredine. Iz dobijenih odgovora otvorenog tipa se dobija jasna slika da je potrebno više raditi na edukaciji o značaju zaštite životne sredine. Klimatske promjene ispitanici doživljavaju kao globalnu pojavu i pojam vežu za povećanje temperature. Jasno je i da se klimatske promjene dešavaju kod nas i da su nastale čovjekovim aktivnostima. Skoro 70% ispitanika smatra i da kao građani treba da vodimo računa o energiji koju koristimo.

Sa pojmom energetske tranzicije upoznato je 50% ispitanika. Neophodno je raditi na edukaciji o pravednoj tranziciji. Najčešće asocijacije na pravednu tranziciju su zelena energija, solarni paneli i zatvaranje radnih mjesta. Ispitanici se informišu o pravednoj tranziciji iz više izvora/sredstava informisanja, od kojih konkretno prednjače internet i televizija. Ispitanici ne smatraju da je u Pljevljima započeta pravedna tranzicija 65%, niti to da će ona biti pravedna 63%. Većina ispitanika 58% ne bi željela da budu uključeni u proces pravedne tranzicije u Pljevljima. Dubinskim intervjuom se zaključuje da to prepuštaju struci i državi.

Da će energetska tranzicija uticati na opštinu Pljevlja smatra 86% ispitanika. Skoro je jednak procenat ispitanika koji smatraju da će energetska tranzicija uticati negativno na ispitanika-zaposlenog i njegovu porodicu, kao i na radno mjesto. Ispitanici koji negiraju da će na njih da utiče energetska tranzicija su dopisali odgovore, da će do tada otići u penziju ili da posao mogu da pronađu u struci. Saglasno je 60% ispitanika da će energetska tranzicija podjednako pogoditi žene i muškarce.

Pravedna tranzicija se postiže preraspodjelom radnih mjesta smatra 15 ili 30%. Njih 25% smatra da tranzicija neće biti pravedna. Iz ovog i drugih dobijenih odgovora se zaključuje da se izbjegava dati konkretan odgovor i ne vjeruje se u pravednost tranzicije. Potencijal za pravednu tranziciju ispitanici vide u razvoj drvene industrije, cementare, poljoprivrede, proizvodnje građevinskog materijala i razvoj seoskog turizma. Budućnost Pljevalja bez Rudnika uglja i Termoelektrane ne vidi 66%. Svoju budućnost u Pljevljima po eventualnom zatvaranju Rudnika uglja i Termoelektrane ne vidi 52% ispitanika. U slučaju gašenja Rudnika uglja i Termoelektrane, najčešći odgovor je da svoju budućnost vide u struci 33% dobijenih odgovora ispitanika. Negativni su komentari u vezi sa pokretanjem sopstvenog biznisa, zbog malog tržišta, brojnih barijera, nedovoljne podrške i nepostojanje biznis zone. Samo 2 ispitanika ili 3% dobijenih odgovora se odnose na pokretanje sopstvenog biznisa u slučaju gašenja Rudnika uglja i Termoelektrane.

Sve ovo jasno ukazuje na potrebu da se:

1. Značajno inteziviraju aktivnosti na edukaciji i jačanju svijesti građana Pljevlja a posebno zaposlenih u industriji uglja o tome šta pravedna tranzicija znači;
2. Radi na jačanju kapaciteta donosioca odluka na lokalnom i nacionalnom nivou koji trebaju biti nosioci tranzicije;
3. Poboljša komunikaciju i koordinaciju između lokalnog i nacionalnog nivoa i što prije početi sa pripremom Plana pravedne tranzicije za region uglja Pljevlja;
4. Identifikuju grane privredne proizvodnje koje imaju potencijala za razvoj i u saradnji lokalnog i nacionalnog nivoa što prije prepoznati ove grane, ali i aktivnosti i mjere koje će doprinijeti njihovom razvoju.
5. Obezbijedi finansiranje pravedne tranzicije identifikovanjem postojećih ili uvođenjem novih instrumenata finansijske podrške na lokalnom, nacionalnom nivou koji će podržati process tranzicije.

6. Institucije EU trebaju obezbijediti tehničku podršku i dodatno značajnu finansijsku podršku prilikom procesa tranzicije.

Za sprovođenje svih gore navedenih preporuka, glavni i osnovni preduslov je postojanje prvenstveno svijesti a onda i političke volje donosioca odluke da se zaista krene sa konkretnim aktivnostima koje će biti u funkciji prilagođavanja novim okolnostima koje tranzicija nosi ali i u funkciji stvaranja novih vrijednosti za građane Pljevalja ekonomskom diversifikacijom lokalne privrede.

5.3 POLITIČKI OTPOR PROMJENAMA

Politički i društveni otpor promjenama je često najizazovniji aspekt pravedne tranzicije. Na političkom nivou, može doći do sukoba interesa između kratkoročnih političkih ciljeva i dugoročne održivosti. Političari mogu biti nevoljni da podrže nepopularne mjere, posebno u regijama koje zavise od industrije uglja. S druge strane, na društvenom nivou, otpor promjenama može biti vođen strahom od neizvjesnosti, gubitka posla, ili promjene načina života.

Ukupno, pravedna tranzicija zahtjeva pažljivo planiranje i razumijevanje kako lokalnih tako i širih socioekonomskih dinamika. Potrebno je usmjeriti se na stvaranje inkluzivnih strategija koje uzimaju u obzir kako ekonomske tako i kulturološke aspekte zajednica, uz istovremeno obezbjeđivanje podrške na političkom i društvenom nivou.

Politički izazovi pravedne tranzicije su kompleksni i višedimenzionalni. Uspjeh tranzicije zavisi od sposobnosti političkih lidera da prevaziđu kratkoročne političke interese i pritisak industrije uglja, te da razviju i sprovedu politike koje su usmjerene na dugoročnu održivost i dobrobit zajednice. Međunarodna saradnja i podrška igraju ključnu ulogu u ovom procesu, pružajući neophodne resurse i znanja za efikasnu tranziciju.

Jedan od glavnih izazova u pravednoj tranziciji je nedostatak političke volje. Ovo može biti rezultat različitih faktora, uključujući kratkoročne političke ciljeve, strah od nepopularnosti među biračima u regijama koje zavise od uglja, ili nedostatak jasnog razumijevanja dugoročnih prednosti tranzicije.

5.4 FINANSIJSKI IZAZOVI

Jedan od glavnih izazova u ovom procesu je finansiranje energetske transformacije. Planovi/strategije tranzicije treba planirati sinhronizovano sa drugim politikama i programima od samog početka.

Međutim, nacionalne strategije/planovi pravedne tranzicije (TJTPs ili na drugi način) i ažurirani zakoni nemaju mnogo svrhe ako određeni uslovi (npr. namjenski instrumenti finansiranja) nisu takođe uspostavljeni i ojačani da bi se osiguralo da različiti lokalni i nacionalni akteri zaista imaju sredstva da sprovedu konkretne akcije. Zato je važno uspostaviti regulatorni okvir za omogućavanje finansiranja procesa tranzicije.

Dok odobrene teritorije JTF u EU imaju pristup namjenskim finansijskim instrumentima, ne postoji (još) bilo šta slično za regione uglja na Zapadnom Balkanu– odsustvo takvog uporednog instrumenta je vrlo često pitanje i zahtjev regiona uglja na Zapadnom Balkanu.

Zapadni Balkan takođe može pronaći pozitivnu inspiraciju u određenim zemljama EU koje koriste princip „zagađivač plaća“ za finansiranje tranzicije (npr., grčki fond iz CO2 emisija, porezi koje češka energetska preduzeća moraju uplatiti u fond za eventualnu sanacija post-minskih lokacija)

Imajući u vidu jasnu potrebu za usklađivanjem različitih politika i inicijativa, multilateralna saradnja treba da bude očigledan pristup.

Aдекватna uključenost lokalnih samouprava je neophodna i ključna. Pljevlja bi mogla biti primjer dobre prakse drugim regionima u Zapadnom Balkanu ali zato što je to jedini crnogorski region uglja, tako da opština zapravo ima određene poluge da oblikuje akciju.

Međutim, čak i u takvoj situaciji, višeslojno uključivanje različitih zainteresovanih strana i saradnja između različitih nivoa vlasti i dalje su neophodni i još uvijek zahtjevaju poboljšanja.

Postoje različiti modaliteti upravljanja tranzicijom u EU regionima, od kojih bilo koji može ili ne mora biti pogodan za kontekst Crne Gore.

Ruhrgebiet u Njemačkoj se često smatra svjetionikom među regionima uglja zbog uspješne tranzicije od teško zavisne o industriji uglja do razvijene moderne ekonomije. Ključni faktori uspjeha Ruhrgebietove transformacije uključuju snažnu vladinu podršku, ulaganja u istraživanje i razvoj, diverzifikaciju ekonomije i naglasak na obrazovanju i prekvalifikaciji radne snage. Ovaj region služi kao primjer kako se industrijska područja mogu preobraziti u ekonomski vitalna i ekološki održiva područja, istovremeno osiguravajući socijalnu pravdu za radnike i lokalne zajednice.

Nije dovoljno samo integrisati lokalno zainteresovane strane u nacionalne procese, već ovi isti akteri moraju biti u mogućnosti da preduzmu akciju i na lokalnom nivou, posebno opštine. Za lokalno/regionalno planiranje i implementaciju, odgovarajući mandat i/ili i dalje može biti potrebno unaprijeđenje ključnih kompetencija, i u većini slučajeva potrebno je adekvatno finansiranje za transformaciju svoje ideje u realnost. Iako se lokalne/regionalne javne vlasti najdirektnije suočavaju sa glavnim posljedicama transformacije, često im nedostaje nadležnost da djeluju. Pitanja vezana za energiju obično ostaju unutar nacionalnog domena.

Istovremeno, podnacionalni nivoi vlasti i dalje se bore ne samo sa prazninama u informacijama, već i sa niskim kadrovskim kapacitetima, a još manje stručnosti orijentisane na teme u samom strukturnom planiranju. Na primjer to su kapaciteti i vještine u pisanju grantova/predloga upravljanje projektima, mapiranje zainteresovanih strana, komunikacije, privlačenje investicija, radne sposobnosti na engleskom i sl.).

U mnogim slučajevima postoji slabo razumijevanje među stanovništvom, kao i nekih donosilaca odluka, o tome šta je tranzicija, zašto se dešava i šta znači za zajednicu, u smislu oba izazova i mogućnosti.

6. IZRADA PLANA PRAVEDNE TRANZICIJE U CRNOJ GORI

Kao što je već zaključeno, priprema Plana pravedne tranzicije neophodno je za dalje upravljanje procesom tranzicije u Crnoj Gori. Prvi korak u procesu definisanja ali i prevazilaženja tranzicionih izazova u opštini Pljevlja treba biti upravo priprema Plana pravedne tranzicije koji treba da definiše prioritete i konkretne korake sa jasno definisanim rokovima za njihovu realizaciju.

Važno je da planiranje pravedne tranzicije mora biti zasnovano na dubokoj analizi vlastitih socio-ekonomskih parametara uključujući ključne pokretače, prepreke i izazove kako bi se donijele utemeljene odluke koje upućuju na realistične i obavezujuće ciljeve.

Vremenski okvir za ukidanje uglja nije najvažniji element u planu ali je važno da postoji jasna odluka o godini ukidanja uglja. Niska politička volja i nejasni signali odozgo obično rezultiraju stanjem neizvjesnosti i osjećaja nesigurne budućnosti za građane. Stalna neizvjesnost sprečava akcije usmjerene ka budućnosti a nedostatak ovakvog plana ograničava planiranje i razvojne napore lokalnog nivoa.

Plan pravedne tranzicije ne treba biti deklaracija već ambiciozan okvir za planiranje i ekonomsko restrukturiranje regiona uglja. Odgovarajući mehanizmi praćenja trebali bi biti ugrađeni u planove od samog početka kako bi se osigurala njihova konkretna realizacija. Pri izradi tog plana, poželjno je striktno poštovanje strukture samog plana shodno Regulativi o Fondu za pravednu tranziciju.

Iako Crna Gora nije zemlja članica EU, potvrđivanjem Pariskog sporazuma i potpisivanjem Sofijske deklaracije, kao i obavezama iz pregovaračkog procesa o procesu pristupanja Evropskoj uniji, sa posebnim akcentom na poglavlje 27 - Životna sredina i klima, poželjno je da se pri izradi Plana pravedne tranzicije za region uglja Pljevlja, Crna Gora rukovodi smjernicama izloženim u Regulativi o Fondu za pravednu tranziciju.

Dakle, pri izradi Teritorijalnog plana pravedne tranzicije za region uglja Pljevlja, Crna Gora bi trebalo da slijedi najbolju evropsku praksu i regulativu. Regulativom EU 2021/1056 definisan je format koji se koristi prilikom izrade TJTP. U nastavku je dat pregled ključnih

koraka pri izradi Teritorijalnog plana pravedne tranzicije i elemenata koji bi TJTP trebalo da sadrži.

1. Opis postupka tranzicije na nacionalnom nivou prema klimatski neutralnoj ekonomiji: Potrebno je definisati vremenski okvir sa ključnim koracima u tranziciji, a pogotovo onim kojim se odnose na planiranja ulaganja, dostizanju nacionalnih ciljeva redukcije GHG i mjerama za njihovo postizanje, u skladu sa nacionalnim ciljevima (NDC i NECP) do 2030. godine, kao i Strategijom niskokarbonskog razvoja do 2050. godine. Važno je napomenuti da TJTP mora predvidjeti korake za značajno smanjenje zavisnosti od fosilnih goriva, uz ultimativno napuštanje njihovog korišćenja najkasnije do 2050. godine. TJTP koji sadrži dodatna ulaganja u fosilna goriva neće biti prihvaćen od strane Evropske komisije, a samim tim će biti uskraćena sredstva za podršku tranziciji. Kako ovi dokumenti (osim revidovanog NDC) još uvijek nijesu usvojeni, izrada TJTP će biti uslovljena dinamikom i ambicioznošću ciljeva navedenih dokumenata.
2. Jasan pregled geografskog područja koji je najteže pogođen procesom tranzicije: Potrebno je odrediti koherentno geografsko područje koje najviše zavisi od eksploatacije fosilnih goriva. Ovo je izuzetno značajno iz razloga što se na ovaj način eliminiše mogućnost davanja derogacija za održavanje ili povećanje aktivnosti povezanih sa fosilnim gorivima. Kao što je poznato, region Pljevalja, odnosno administrativna teritorija opštine Pljevlja bazira svoju ekonomsku aktivnost dominantno na vađenju i sagorijevanju lignita za potrebe proizvodnje električne energije. Ovo je prepoznato i kroz Inicijativu za regione uglja u tranziciji na Zapadnom Balkanu i Ukrajini, gdje su opština Pljevlja označena kao region uglja u tranziciji, čime je omogućena participacija regiona Pljevalja u ovoj inicijativi.
3. Procjena izazova koji sa sobom nosi klimatska tranzicija: Potrebno je dati pregled prepreka i izazova koje očekuju region u tranziciji i efekte na socio-ekonomsku poziciju stanovništva i uticaj na životnu sredinu. Pri definisanju izazova, obrađivači TJTP se moraju voditi samo onim izazovima koji su posljedica tranzicije i gašenju industrija zasnovanih na eksploataciji fosilnih goriva. Pri izradi ovih analiza, poželjno je obraditi sljedeća pitanja:
 - Koja je relativna važnost sektora u tranziciji u regionalnoj privrednoj strukturi? Postoji li dodatni efekat na druge sektore ili širu privrednu strukturu područja? Utiče li tranzicija na mala i srednja poduzeća (MSP) i/ili velika preduzeća? Kakav je potencijal regiona za ekonomsku diverzifikaciju? Postoji li na naznačenom području odgovarajući sistem podrške poslovanju i kakva je biznis klima?
 - Koliko je radnih mjesta potencijalno izgubljeno ili pogođeno zbog tranzicije ili zatvaranja preduzeća, kao i koji je procenat usljed prijevremenog odlaska u penziju? Kolika je ta brojka u odnosu na ukupnu zaposlenost u tom regionu?
 - Postoji li procjena preraspodjele novostvorene vrijednosti i dohotka uslijed tranzicije i kako ta distribucija dohotka utiče na pogođene radnike? Je li

uspostavljen odgovarajući sistem poreza i subvencija kako bi se ublažili negativni efekti preraspodjele dohotka na grupe sa najnižim primanjima?

- Koje se potrebe za prekvalifikacijom ili sticanjem dodatnih vještina i znanja mogu utvrditi, uzimajući u obzir i predviđena kretanja u sektorima koji su u procesu tranzicije i potrebe za novim vještinama koje proizilaze iz ekonomske diverzifikacije?
 - Koje su razvojne potrebe i ciljevi regionalnih ekonomskih sektora, radnika i lokalnih zajednica koji proizilaze iz procesa tranzicije?
 - Broj žena u radnom odnosu na početku perioda tranzicije, broj dodijeljenih grantova za žensko preduzetništvo i preduzeća sa ženama vlasnicama, procenat jednakosti plata između žena i muškaraca (engl. gender pay gap), broj i procenat radno aktivnih žena na kraju procesa pravedne tranzicije.
4. Opis očekivanog doprinosa uložених sredstava u tranziciju za ublažavanje socijalnih, demokratskih, ekonomskih, zdravstvenih i efekata na kvalitet životne sredine u regionu u tranziciji: Sve aktivnosti i investicije koje se finansiraju u okviru Plana pravedne tranzicije moraju biti povezane sa njihovim specifičnim ciljevima, koje prevashodno treba da se odnose na diverzifikaciju lokalne ekonomije i prekvalifikaciju radnika. Snažno se preporučuje uvođenje kriterijuma za odabir investicionih projekata u skladu sa EU Taksonomijom.
5. Usklađenost sa drugim relevantnim nacionalnim planovima i strategijama: prije svega sa Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine, Programom ekonomskih reformi Crne Gore 2021-2023.godina, Strategijom pametne specijalizacije Crne Gore 2019-2024. godine, Prostornim planom Crne Gore i Strateškim planom razvoja Opštine Pljevlja 2021-2025. godina. Pri ažuriranju navedenih dokumenata, potrebno je predvijeti i proces izrade Teritorijalnog plana pravedne tranzicije regiona uglja Pljevlja kako bi se obezbijedila usklađenost strateških dokumenata na lokalnom i nacionalnom nivou.
6. Plan ekonomske diverzifikacije: Kroz ulaganja prvenstveno u mala i srednja preduzeća, odnosno ulaganja u fiksni kapital ili nematerijalnu imovinu čime se doprinosi bruto investicijama i novom zapošljavanju, treba nastojati da postojeća preduzeća koja to mogu, odnosno koja nijesu zasnovana na eksploataciji uglja izvrše diverzifikaciju poslovnih aktivnosti. Ulaganje u energetska efikasnost i proizvodnju energije iz obnovljivih izvora ima snažan potencijal za stvaranje novih kvalitetnih radnih mjesta. Pojedine studije su pokazale da regioni uglja sa potencijalom za obnovljivu energiju, ulaganjem u ove sektore mogu da nadoknade i do 90 % radnih mjesta do 2030. godine, a koja se trenutno nalaze u sektorima povezanim sa ugljem, odnosno skoro sva izgubljena mjesta do 2050. godine. Takođe, poželjno je kreiranje biznis inkubatora i naučnih parkova kako bi se stimulisalo preduzetništvo i uvođenje novih tehnologija.

6.1. VODIČ ZA TRANSPARENTAN I PARTICIPATIVAN ODABIR PROJEKATA U OKVIRU PRIPREME PLANA PRAVEDNE TRANZICIJE

U odabiru projekata u okviru pripreme plana pravedne tranzicije ključno je da se uključe svi relevantni nacionalni i regionalni akteri i ostvari mogućnosti da se uključe na participativan i inkluzivan način tokom svih ovih procesa.

Da bi odabir projekata bio efikasan, proces mora biti transparentan, a stejkholderi dobro informisani.

Nadalje, ključno je osigurati da širok spektar relevantnih aktera bude zastupljen u tijela za donošenje odluka i ocjenjivanje. Angažovanje zainteresovanih strana se odnosi na identifikaciju na koga određeni plan ili projekat može uticati. Dakle, potrebno je osigurati da zainteresovane strane nisu samo informisane već i konsultovane.

Kada je u pitanju odabir projekata koji će biti uključeni u Plan pravedne tranzicije u nastavku su dati predlozi projekata koje EU ohrabruje i odobrava zemljama članicama prilikom finansiranja isih kroz Fond za pravednu tranziciju:

Veoma je važno i poželjno podržati:

- investicije u mala i srednja preduzeća, uključujući mikro preduzeća i start-up, što dovodi do ekonomske diversifikacije;
- ulaganja u stvaranje novih firmi;
- ulaganja u istraživačke i inovativne aktivnosti, uključujući univerzitete i javna istraživanja
- organizacije i podsticanje transfera naprednih tehnologija;
- ulaganja u primjeni tehnologije uključujući tehnologije skladištenja energije, i smanjenje emisije gasova staklene bašte;
- ulaganja u obnovljive izvore energije u skladu sa Direktivom (EU) 2018/2001 I energetske efikasnosti u svrhu smanjenja energetske siromaštva;
- ulaganja u pametnu i održivu lokalnu mobilnost, uključujući dekarbonizaciju lokalnog transporta;
- rehabilitaciju i nadogradnju mreže daljinskog grijanja u cilju poboljšanja energetske efikasnosti;
- razvoj sistema daljinskog grijanja i ulaganja u proizvodnju toplotne energije pod uslovom da se proizvodnja toplotne energije dobija isključivo iz obnovljivih izvora energije;
- ulaganja u digitalizaciju, digitalne inovacije i digitalnu povezanost;
- ulaganja u regeneraciju i dekontaminaciju braunfild lokacija, obnovu zemljišta i ulaganja u jačanje cirkularne ekonomije, uključujući prevenciju, smanjenje otpada, efikasnost resursa, ponovna upotreba, popravka i recikliranje;
- ulaganja u dokvalifikacija i prekvalifikacija radnika i lica koja traže posao;
- pomoć u traženju posla osobama koje traže posao;
- aktivno uključivanje osoba koje traže posao;

- tehnička pomoć;
- druge aktivnosti u oblastima obrazovanja i socijalne uključenosti, ako je to opravdano;
- ulaganja u infrastrukturu za potrebe centara za obuku, ustanova za brigu o djeci i starima;
- ulaganje u tehnologiju uključujući tehnologije skladištenja energije
- Ugradnja efikasnih toplotnih pumpi za domaćinstva;
- Poboljšanje distribucije ili prenosne mreže električne energije kako bi se omogućila bolja inkorporacija varijabilnih obnovljivih izvora;
- Potencijalno skladištenje energije u vodi u starim površinskim kopovima;
- Rehabilitacija i nadogradnja mreže daljinskog grijanja radi poboljšanja energetske efikasnosti.

6.2. STUDIJA SLUČAJA - PLAN PRAVEDNE TRANZICIJE SLOVAČKE

U ovoj studiji slučaja naveli smo najznačajnije ekonomske, društvene i ekološke politike koje su prepoznate Planom za pravednu tranziciju Slovačke. Ekonomske politike su definisane kao one koje su direktno usmjerene na privatni sektor ili poboljšanje uslova za zapošljavanje. Politike zapošljavanja, na primjer, grupisane su u ekonomske politike zbog njihovih primarnih koristi za privatne kompanije ili pojedince. Ekonomske politike obuhvataju inicijative kao što su ulaganja u mala i srednja preduzeća (MSP), prekvalifikaciju radne snage ili dokvalifikacija i ulaganja u velika preduzeća.

Politika zaštite životne sredine usmjerena je na mjere poboljšanja životne sredine uključujući povećanje proizvodnje obnovljive energije.

Socijalne politike usmjerene su na poboljšanje komunalnih i javnih uslova u regijama osmišljeni tako da imaju koristi za veliki dio stanovništva. Ove politike su pokrivale ulaganja u zdravstvo, obrazovanje (isključujući prekvalifikaciju ili usavršavanje) i javne istraživačke organizacije.

Ekonomske politike su dalje kategorizovane na one koje se odnose na zapošljavanje, prekvalifikaciju/dokvalifikaciju, mala i srednja preduzeća i velike korporacije. Socijalne politike su podijeljene na oblasti kao što su socijalna pitanja, briga o djeci i starijima, javni sektor, istraživanje i razvoj, obrazovanje i inicijative malih zajednica. Politike zaštite životne sredine su kategorizovane na osnovu njihovog odnosa prema energiji i razvoju zemljišta.

U slovačkom planu pravedne teritorijalne tranzicije, ključni koraci tranzicije navedeni u planu ograničeni su na prestank eksploatacije uglja 2024. godine.

Plan tranzicije prvenstveno se fokusira na postupno izbacivanje uglja u Gornjoj Nitri, koje bi trebalo da bude završeno 2024. godine.

Uprkos činjenici da prognoze za elektranu Vojany ne ukazuju na prekid rada, rukovodstvo elektrane je već najavilo prestanak rada u toku 2024. Tako je plan nejasan u pogledu ključnih tranzicijskih koraka koje je potrebno preduzeti da bi se postigli klimatski ciljevi do 2030. godine.

Implementacija ključnih mjera dekarbonizacije u industriji čelika i energije ima potencijal značajno smanjiti većinu emisija GHG, što će rezultirati značajnim socio-ekonomskim uticajem u regionu.

Prema izvorima, slovački plan teritorijalne pravedne tranzicije ne daje sveobuhvatan opis kako ove ciljeve treba postići.

Zbog prestanka rudarskih aktivnosti u Gornjoj Nitri, biće potrebno diverzifikovati lokalnu ekonomiju i stvoriti održiva radna mjesta s dodanom vrijednošću. Regionalna ekonomija je već djelimično diversifikovana, ali nema niti jedan sektor koji se snažno razvija i koji bi mogao postati pokretačka snaga buduće ekonomije.

Nema mnogo naučnih istraživanja ili aktivnosti fokusiranih na inovacije koje se sprovode u regionima, a nedostaju i visokoškolske ustanove.

Neusklađenost između ponuđenih i potrebnih vještina takođe je uzrokovana nedostatkom sposobnosti prilagođavanja srednjeg stručnog obrazovanja i obuke i tercijarnog obrazovnog sistema koji se brzo mijenja. Niska stopa nataliteta i visoka migracija iz regiona (prvenstveno Gornje Nitre i Banskobystrický) doprinose i ukupnom padu stanovništva i njegovom brzom starenju. Konkretno, region se suočava sa izazovom visokog odliva mladih jer se ne doživljava kao atraktivano mjesto za život (do 11,7 posto svih diplomaca u Trenčinskom samoupravnom regionu odlazi da studira u inostranstvo). Zbog značajnog gubitka poslova biće potrebno pružanje pomoći osobama koje traže posao.

Plan predviđa gubitak više od 2.700 radnih mjesta u regiji Gornje Nitre (rudari i zaposleni u elektrana Novaky), sa najvećim brojem otpuštanja koji se očekuje 2024. Plan takođe predviđa otvaranje 900 novih radnih mjesta -projekcija zasnovana na listi projekata koje su predložila različita velika preduzeća. Međutim, ova lista je samo indikativni plan i projekcija.

Plan predviđa i dodatna 303 radna mjesta do 2029. godine. S obzirom na dobni profil trenutne radne snage, mjere za stvaranje mogućnosti zamjenskog zaposlenja izgledaju dovoljno vjerodostojne. U druga dva regiona (Košický i Banskobystrický), očekuje se da će gubitak radnih mjesta iznositi 2.840.

U planu se navodi veliki potencijal za revitalizaciju i prenamjenu industrijskih područja, uključujući poboljšanje u upravljanju otpadom na braunfeldima. Napominje se da opštine treba da implementiraju integrisane, održive projekte i podršku kružnoj ekonomiji. Područje Gornje Nitre mora zamijeniti izvor grijanja u opštinama nakon gašenja elektrane Nováky.

Istovremeno će biti potrebno podržati instalaciju obnovljive energije za pokrivanje gubitaka u snabdijevanju energijom. Utvrđeni su problemi sa saobraćajnim vezama i nedostaci u

infrastrukturi (npr. nedovoljna integracija javnog prevoza i alternativnih vidova mobilnosti), koji ometaju razvoj čitavog regiona.

Slovački plan daje strategiju za ekonomsku diversifikaciju zasnovanu na podršci razvoju malih i srednjih preduzeća i start-up-a, kao i fokusiranje na industrije sa velikim potencijalom za rast, kao što su održiva poljoprivreda i turizam.

Ključne oblasti i aktivnosti koje su naglašene u Slovačkom teritorijalnom planu pravedne tranzicije su : 1) ekonomska diverzifikacija, (2) prelazak na čistu energiju i revitalizacija teritorije i (3) razvoj ljudskog kapitala i vještina.

Plan navodi nekoliko aktivnosti u svakoj od tri kategorije. Pod ekonomskom diversifikacijom, finansiraće se sljedeće oblasti: podrška biznisu, razvoj malih i srednjih preduzeća, stvaranje održivih radnih mjesta, istraživanje i razvoj i inovacije.

Stoga će se Fond pravedne tranzicije fokusirati na razvoj malih i srednjih preduzeća, uključujući produktivne investicije, kao i za pružanje podrške razvoju mikro preduzeća i start-up-a, posebno u novim, nastalim i transformisanim sektorima privrede.

Istovremeno, skoro jednaka podrška velikim preduzećima opravdana je na osnovu analize jaza između broja izgubljenih i otvorenih poslova. Takva podrška u okviru Fonda za pravednu tranziciju takođe ima smisla u slučaju industrija koje se neće u potpunosti ugasiti, već će preći na tehnologije s niskim udjelom CO₂ (npr. industrija čelika u Košicama). Za ovaj cilj izdvaja se i 3,5 posto Slovačkog fonda za pravednu tranziciju za podršku poslovnim istraživanjima i saradnju između naučno-istraživačke institucije i kompanije sa fokusom na razvoj i uvođenje novih, naprednih ili revolucionarne tehnologije i njihov transfer u praksu.

U prelasku na čistu energiju i revitalizaciju teritorija u kategoriji, planira se finansiranje sljedećih oblasti: čista energija, cirkularna ekonomija, prenamjena i ponovna upotreba napuštenih industrijskih lokacija, obnova teritorije i zemljišta, održivi lokalni transport, razvoj infrastrukture.

U smislu revitalizacije braunfilda (uglavnom u bivšim rudarskim i energetske područjima Gornja Nitra), osim prenamjene u područja obnovljivih izvora energije, finansiranje će takođe biti predviđeno za druge projekte, kao što su industrijski park ili kulturno-turistička područja s ciljem zaštite rudarskog naslijeđa. Međutim, zabrinjava činjenica da se regeneraciji tla ne pridaje pažnja koju zaslužuje, ne samo u Slovačkoj, već i u drugim regionima koji prolaze kroz pravednu tranziciju. Ovom aspektu revitalizacije bi trebalo u budućnosti posvetiti više pažnje.

U kategoriji definisanoj Planom teritorijalne pravedne tranzicije kao razvoj ljudskog kapitala i vještina, planirana su sredstva za cjeloživotno usavršavanje i prekvalifikaciju, razvoj inteligentnih specijalizacija, industrijska transformacija, preduzetnička infrastruktura i formalno i neformalno obrazovanje.

Dakle, generalno postoji veoma visoka izdvajanja (preko 20 posto) u okviru plana za obrazovne svrhe. Kratkoročno gledano, finansijska podrška je usmjerena na one grupe koje

su u opasnosti da izgube svoje poslove ali – u poređenju sa mnogim ostalim regionima – ova izdvajanja su prilično niska (samo oko 5,5 posto). Tako mala alokacija se može objasniti činjenicom da se mnogi zaposleni približavaju starosnoj dobi za penziju i mnogi od njih će napustiti tržište. Međutim, postoje vrlo visoka izdvajanja (najmanje 15 posto) za srednjoročne i dugoročne obrazovne programe razvoja digitalnih i drugih budućih vještina, u područjima pravedne tranzicije i sektorima pogođenim tranzicijom na klimatsku neutralnost.

Jedna specifična mjera (u iznosu od 0,5 posto Fonda za pravednu tranziciju) je samo spomenuta a koja ima za cilj stvaranje finansijske šeme za podršku omladinskim organizacijama i mladim ljudima (mlađi od 29 godina), pružajući im podršku u procesu transformacije, a uključuje aktivnosti vezane za participativne projekte koje uvode neformalne grupe, inicijative koje se sastoje od mladih ljudi ili organizacija mladih.

Uopšte nije planirano izdvajanje za podršku projektima koji imaju za cilj unapređenje različitih usluga njege, za starije ljude ili djecu, što ne čudi, jer je bilo malo analiza rodno povezanih implikacija procesa tranzicije u slovačkom teritorijalno pravednom planu tranzicije.

Tabela: Planirana alokacija novca za Slovačku za sprovođenje pravedne tranzicije

			Iznos (EUR)	Procenat (približno)
Ekonomске politike	Zaposlenje Prekvalifikacija/Unapređivanje MSP (malih i srednjih preduzeća) (≈13,8%)	Ulaganja u MSP	0	0%
			24 538 310	5.5%
			39 915 600	9%
			3 727 400	0.9%
		istraživanje i razvoj i inovacije (R&D&I) MSP	17 327 582	3.9%
	Velike korporacije (≈11.5%)	Ulaganja u velike korporacije	36 013 000	8%
		R&D&I velike korporacije	14 972 238	3.5%
UKUPNO			136 494 130	≈31%
Politike zaštite životne sredine	Energija (≈31%)	Ulaganja u obnovljive izvore energije	92 979 531	21%
		Infrastruktura obnovljivih izvora energije	2 000 000	0.5%
		Energetske zajednice	0	0%
		Energetska efikasnost i rekonstrukcija	42 328 201	9.5%

	Uređenje zemljišta i drugi projekti životne sredine (≈18%)	Dekontaminacija zemljišta	28 313 000	6.4%
		Otpad	10 556 693	2.4%
		Mobilnost	38 859 000	8.8%
		Adaptacija na klimu (uključujući projekte upravljanja vodama)	0	0%
UKUPNO			215 036 425	≈49%
Socijalne politike	Socijalna pitanja		5 000 000	1.1%
	Briga o djeci i starijima		0	0%
	R&D&I javnog sektora		13 163 180	3%
	Obrazovanje (ne prekvalifikacija ili usavršavanje)		68 464 507	15.5%
	Inicijative malih zajednica		2 500 000	0.5%
UKUPNO			89 127 687	≈20%
UKUPNA SUMA ZA SLOVAČKU			440 658 242	

7. ZAKLJUČCI:

Tranzicija na niskougljenu ekonomiju se ubrzava u mnogim zemljama svijeta, sa posebnim naglaskom na Evropu. Društvene, ekonomske i ekološke koristi od ovakve tranzicije su već dokazane, kao što je dokazano da te koristi neće biti ravnomjerno raspoređene u cijelom društvu. U stvari, mnogi će pretrpjeti štetu, naročito oni koji su zaposleni u sektorima rudarstva i fosilnih goriva. Siromašniji i najugroženiji će vjerovatno ostvariti manje koristi, uglavnom usljed potencijalnog povećanja cijena energije. Sa ciljem da se odgovori na ovakav nepravedan teret niskougljenog razvoja, mnoge zemlje sprovode pripreme – a neke već i sprovode mjere za promovisanje pravedne tranzicije. Odgovor na izazove s kojima se suočava Crna Gora u kontekstu tranzicije na niskougljeni razvoj može da izvuče pouke iz iskustava takvih zemalja, od kojih neke imaju slične socijalne, ekonomske i kulturološke karakteristike. Očekuje se da će pokretački faktor za tranziciju Crne Gore na niskougljeni razvoj biti proces pridruživanja EU, odnosno sprovođenje pravnih tekovina EU, naročito Sistema trgovanja emisijama EU. U tom kontekstu, može se očekivati da će Crna Gora imati pristup Mehanizmu pravedne tranzicije, koji je uspostavljen radi pružanja podrške tranziciji, posebno u zemljama i regionima sa intenzivnim sektorom uglja. Iz analize stručne literature i međunarodnog iskustva moguće je izvesti dvije glavne pouke koje proističu iz izrade ovog izvještaja: što kasnije započnu napori za pravednu tranziciju, to će tranzicija biti skuplja i imati manje šanse da bude uspješna; a diversifikacija privrede (smanjivanje zavisnosti od samo jedne privredne djelatnosti) je važna, nezavisno od toga da li se tranzicija na niskougljeni razvoj planira ili sprovodi. Zbog toga se preporučuje da Crna Gora bez odlaganja započne pripremu Plana pravedne tranzicije da bi se osiguralo da niko ne bude izostavljen.

Politička volja na svim nivoima vlasti jedan je od glavnih faktora i akceleratora energetske tranzicije. Međutim, sve dok su ciljevi podržani jasnim korak-po-korak pristupom i putanjom, tačan datum postepenog ukidanja može biti sekundaran. Čak i bez čvrstih obaveza ili podržavajućih okvirnih uslova na nacionalnom nivou, širom ZB lokalna posvećenost postoji i već šalje prave signale za privlačenje novih investicija ka održivom energetskom sistemu. Ovo treba posmatrati kao odličnu priliku za izgradnju alijanse za ubrzanje tranzicije, posebno zato što su neke zemlje i dalje spore, skeptične ili se čak opiru transformaciji energetskog sistema. Stoga, međunarodni akteri poput Evropske komisije treba da intenziviraju napore da iskoriste pravednu tranziciju kao odgovarajući instrument za ekološko, socijalno i ekonomsko usklađivanje.

Trebalo bi pronaći mehanizme koji podržavaju lokalne aktere, posebno javne vlasti, da izgrade kapacitete za pripremu/upravljanje projektima, prikupljanje sredstava, itd. U međuvremenu, iako su rudarski menadžeri potpuno svjesni i često prihvataju postupno izbacivanje uglja, opšta korporativna politika ostaje vezana za status kvo, jednostavno namjeravajući da nastavi aktivnosti dok ne prestane da bude ekonomski izvodljiva ili politički prihvatljiva.

Strukturnu transformaciju treba planirati u horizontu u narednih 10-30 godina i to zahtjeva koherentan pristup sa vizijom, ciljevima, angažovanjem, strateškim i sistemskim intervencijama, praćenjem, izvještavanjem i evaluacijom.

8. IZVORI I LITERATURA:

<https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
<https://sdgs.un.org/2030agenda>
https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_373209/lang--en/index.htm
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf
<https://news.un.org/en/story/2021/10/1102582>
<https://www.consilium.europa.eu/en/eu-climate-change/>
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_3661
https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/smart_spec_growth_agenda.pdf
https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/european-green-bond-standard_en
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6691
https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1056>
https://europa.eu/investeu/contribution-green-deal-and-just-transition-scheme_en
https://europa.eu/investeu/investeu-fund_en
https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:da2981e7-a0cb-11ea-9d2d-01aa75ed71a1.0019.02/DOC_1&format=PDF
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/959f345f-321a-11ec-bd8e-01aa75ed71a1/language-en>
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1811
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1056>
https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/eu-taxonomy-sustainable-activities_en
<https://www.gov.me/dokumenta/6852d215-af43-4671-b940-cbd0525896c1>
<https://www.gov.me/dokumenta/c7751cbd-3be1-48c4-9332-c215bacdd551>
<https://pljevlja.me/strateski-plan-razvoja-opstine-pljevlja-2021-2025-godina/>
<https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC117938>
https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_en#chapter-i-equal-opportunities-and-access-to-the-labour-market
<https://www.eea.europa.eu/help/glossary/chm-biodiversity/precautionary-principle>
Goran Malidžan, Selo Vijenac kod Pljevalja, Fotografija